

ШЛЯХИ АКТИВІЗАЦІЇ РЕГУЛЯТИВНИХ МЕХАНІЗМІВ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Соловійова Л.

У статті визначено умови оптимізації взаємодії дорослого з дитиною з метою розвитку регулятивних механізмів ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку в різних специфічно дитячих видах діяльності; розкрито зміст проведеної розвивальної роботи з дітьми та представлено результати порівняльного аналізу її ефективності.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, регулятивні механізми ціннісних орієнтацій, суб'єктна активність, старший дошкільник.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Протягом дошкільного віку вагому роль у детермінації активності дитини поступово починають відігравати її ціннісні орієнтації. Набуваючи регулятивної функції, ціннісні орієнтації дозволяють дошкільнику діяти відповідно з ними, управляти собою в предметно-практичній діяльності та під час спілкування з іншими людьми. Дитина оволодіває вмінням ініціювати власні види діяльності, самостійно та наполегливо досягати нових значимих цілей, утримуватися від небажаних дій, керуючись засвоєними цінностями. Поведінка, внутрішньо опосередкована ціннісними надбаннями дитини, набуває стійкості, оскільки не лише зумовлює вибір нею того чи іншого варіанту дій, а й робить цей вибір більш свідомим та підвищує можливість контролювати ситуацію в процесі його втілення.

У зв'язку з цим, перед нами постало завдання вивчити стан розвитку та реального функціонування регулятивних механізмів ціннісних орієнтацій старших дошкільників у різних специфічно дитячих видах діяльності та з'ясувати, за яких умов ціннісні орієнтації починають проявляти свою регулюючу дію в різних сферах їх життєдіяльності. Дослідження здійснювалося у складі наукової теми „Становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі” (№ 0110U00221159, 2010–2014

рр.) лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз психологічної літератури показав фактичну відсутність досліджень регулятивних механізмів ціннісних орієнтацій дошкільників. Звернемося до робіт, в яких аналізується процес засвоєння дітьми дошкільного віку вимог, у відповідності з якими будується поведінка та взаємини, оскільки, на нашу думку, механізми які регулюють дії дітей, відповідно до їх ціннісних орієнтацій та засвоєних правил мають спільні ознаки.

За даними психологічних досліджень розвиток внутрішніх механізмів регуляції поведінки за правилами відбувається в процесі формування усвідомлення дитиною вимог, які вони містять (засвоєння їх змісту та формування особистісного сенсу їх дотримуватися) й набуття здатності керуватися ними в діяльності. В старшому дошкільному віці правила поступово набувають функції регулятора дитячої поведінки завдяки тому, що дитина: – розуміє зміст слів, які закладені у правила; – сприймає правила, як узагальнені вимоги до неї; – знає, як треба себе поводити; – засвоює моральні, соціальні, пізнавальні мотиви, які набувають спонукальної сили; – здатна стримувати безпосередні бажання і підпорядковувати мотиви; – впевнена у важливості та необхідності дотримання правил; – дії за правилами визначає як особливу задачу; – може здійснювати внутрішній контроль своїх рухів і дій; – здатна оцінювати себе з точки зору засвоєних правил; – набуває досвіду використання, порушення, відтворення й створення правил в поєднанні із підтримкою та відстеженням дорослими та однолітками процесу їх виконання (Б. Ананьєв, Л. Божович, Є. Бугріменко, В. Горбачова, Д. Ельконін, О. Запорожець, В. Котирло, О. Леонтьєва, З. Мануйленко, В. Мухина, Я. Неверович, Н. Непомняща та ін.).

Оскільки ми припустили, що механізми регуляції поведінки на основі правил, моральних норм і ціннісних орієнтацій є близькими, то це означає, що в

старшому дошкільному віці дитина також спроможна, маючи певні цінності, виражати небайдуже ставлення до них, свідомо керуватися ними в своїй діяльності. Висловлена гіпотеза була підтверджена на констатувальному етапі дослідження [3]. Результати, одержані нами, показали, що у старших дошкільників регулятивні механізми ціннісних орієнтацій знаходяться в стані зародження й початкового розвитку, підтримуючи здійснення їх регулюючої дії в системі життєдіяльності дитини.

Формулювання мети статті. Розкрити зміст роботи з розвитку регулятивних механізмів ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку в різних специфічно дитячих видах діяльності. Представити результати порівняльного аналізу її ефективності.

Виклад основного матеріалу статті. На основі даних констатувального етапу дослідження було проведено розвивальну роботу зі старшими дошкільниками з метою пробудження та активізації регулятивних механізмів ціннісних орієнтацій дітей.

Оптимізація цього процесу передбачала створення такого розвивального середовища, в якому б відбувалося повноцінне наповнення структури ціннісних орієнтацій дитини у єдності її компонентів, а також здійснювалося формування довірливості, як системної психологічної якості, яка надає дитячій поведінці свідомого й цілеспрямованого характеру та допомагає діяти у відповідності із засвоєними цінностями.

Розвивальна робота зі старшими дошкільниками проводилася на основі виокремлення психолого-педагогічних умов оптимізації взаємодії дорослого з дитиною з метою розвитку регулятивних механізмів ціннісних орієнтацій дітей в різних специфічно дитячих видах діяльності, головна з яких передбачає забезпечення суб'єктної активності дошкільника.

Воно відбувається шляхом: – прилучення дитини до системи активної взаємодії з навколишнім світом; – заохочення дитини до ініціативних,

самостійних дій, надання їй права вибору, прогнозування своїх можливостей та успіхів у власній діяльності; переживання дитиною разом з дорослим тимчасових невдач та спільний пошук шляхів їх подолання; – баланс між видами діяльності, ініційованими дітьми та ініційованими дорослим з тенденцією зменшення ініціативи останнього; – використання стимулюючого характеру оцінки досягнутих дитиною результатів; забезпечення дорослими максимального рівня мотивації дитячої діяльності у різних її проявах, зокрема, під час роботи над проектом; – створення дорослими атмосфери довірчої партнерської взаємодії з вихованцем, яка ґрунтується на емоційно теплому ставленні до нього дорослих, їх щирій зацікавленості його проблемами; – забезпечення гармонізації структури ціннісних орієнтацій дітей (повноти змістовного наповнення її когнітивного, емоційного і діяльнісного компонентів); – розвиток у дошкільників вміння самостійно ставити цілі, пов'язані із їх цінностями; досягати поставленої мети в різних видах дитячої діяльності, дотримуючись власних цінностей; мобілізувати вольове зусилля для подолання труднощів, що виникають через необхідність діяти у відповідності зі своїми цінностями.

Специфічність становлення ціннісних орієнтирів дошкільників полягає у тому, що цінності стають внутрішніми регуляторами поведінки дітей лише за умови їх достатньої усвідомленості. Володіння дітьми змістом понять, що характеризують ті чи інші цінності, надання емоційних переваг певним цінностям та вироблення стійкого позитивного ставлення до них прогнозує включення внутрішніх механізмів регуляції дитячої поведінки, всупереч зовнішнім, які забезпечуються дорослими та предметним оточенням. Процес привласнення дитиною цінностей відбувається не через пряме копіювання і перенесення у свою структуру цінностей значимих дорослих, а в результаті їх внутрішньої трансформації з урахуванням потреб, інтересів, особистого досвіду переживань, успіхів та невдач власної діяльності дошкільника. Цілком зрозуміло, що неможливо сформувані ціннісні орієнтири дитини за зразком та

подібністю до ціннісної поведінки інших людей. У зв'язку з цим, найбільш продуктивним шляхом становлення ціннісних орієнтирів дітей є включення їх у власну активність, надання можливостей для здійснення вибору, прояву ініціативи, творчості.

Найбільш доцільним форматом життєдіяльності дитини в дошкільному закладі, в якому превалює ініціативна активність дошкільників було визначено проектування дітьми у взаємодії з дорослим задуму (проекту) і взаємозалежних із ним видів діяльності, що забезпечують його реалізацію (Т. Піроженко, 2010).

Отже, зміст розвивальної роботи полягав у реалізації зі старшими дошкільниками проекту по створенню індивідуальних книг під назвою „Про найголовніше”. Проект тривав протягом 12 тижнів і реалізувався на 30-ти хвилинних заняттях з дітьми малими підгрупами (5-6 дітей) один раз на тиждень.

Мета реалізації проекту – сприяти засвоєнню дітьми цінностей, яке полягає у розширенні понять про них, виробленні відповідного ставлення до них та оволодінні засобами керування своєю поведінкою, згідно з ними, в різних видах дитячої діяльності.

Основна увага приділялася розвитку у дітей цінностей, які вивчалися на констатуючому етапі дослідження, а саме: „родина”, „щастя”, „здоров'я”, „дружба”, „співпереживання”, „краса природи”, „краса мистецтва”, „краса техніки”, „зовнішня краса”, „самостійність”, „допитливість”, „творчість”, „цілеспрямованість”, „впевненість”, „сміливість”, „наполегливість”, „гроші”. Поряд із цим, в процесі створення книги дітьми було запропоновано додати сторінку, присвячену однієї з важливих для них цінностей – „любові”. Таким чином, з ініціативи дітей було розширене „поле цінностей” старших дошкільників і доповнене ще одним поняттям.

Структура проекту визначалася технологією психолого-педагогічного проектування взаємодії дорослого з дітьми [2].

Здійснення проекту передбачало виконання ряду етапів. Так, на першому (мотиваційному) етапі дитина приймала мету своєї діяльності – створити книгу „Про найголовніше”, автором якої буде вона сама. За допомогою „древа цілей” дошкільник мав можливість визначити зміст своєї книги, уявити кінцевий результат, що давало йому можливість більш чітко усвідомити шляхи втілення свого задуму. Саме на цьому етапі дитина вчилася вільно висловлювати свої бажання та пропозиції щодо засобів реалізації задуму: ініціювала конкретні завдання й справи, які необхідно було розв’язати.

На другому (інформаційному) етапі старший дошкільник мав можливість отримати нові знання, необхідні для створення своєї книги „Про найголовніше”, а саме: про все, що стосується призначення книги, будови, учасників процесу її виготовлення та матеріалів необхідних для цього; про зміст цінностей, визначених в ієрархічній будові “поля цінностей” дитини. Це сприяло поглибленню уявлень дитини про цінності, допомагало більш свідомо робити вибір самих важливих для дитини цінностей серед усіх інших, спонукало до активного використання їх в подальшому у своїй діяльності та надання регулюючої функції.

На третьому та четвертому етапах (репродуктивний та узагальнюючий етапи психолого-педагогічного проектування) дитина мала змогу узагальнити отримані на попередньому етапі знання та успішно використати їх під час змістовного наповнення кожної сторінки своєї книги.

П’ятий етап (творчий) передбачав можливість втілення творчих ідей кожної дитини під час реалізації свого задуму. На цьому етапі проводилася заключна робота над книгою: прикрашання сторінок, обкладинки книги, зшивання її в єдине ціле. По її завершенні для батьків влаштовувалася групова виставка книг.

На останньому (рефлексивно-оцінювальному) етапі кожна дитина могла оцінити свою книгу, проявити емоційну задоволеність результатом діяльності, пригадати основні етапи „написання” книги, подякувати тим, хто допомагав її створювати.

Враховуючи те, що формою реалізації проекту був процес створення дитиною власної книги „Про найголовніше” і більшість занять передбачали оформлення дітьми сторінок книги, присвячених однієї з обговорених цінностей, структура таких занять включала перші чотири етапи психолого-педагогічного проектування.

Протягом усіх етапів ми намагалися залучати батьків до співпраці з дітьми над проектом, зокрема, надавати допомогу своїм дітям у виготовленні макету книги „Про найголовніше” та в оформленні її сторінок; заохочувати дітей до бесід за змістом цінностей, запропонованих батькам для обговорення з дитиною вдома („родина”, „щастя”, „здоров’я”, „співпереживання”); прийняти активну участь у груповій виставці книг.

Під час реалізації проекту використовувалися такі методи і прийоми роботи: – читання і обговорення віршів, загадок, прислів’їв, приказок, крилатих висловів відомих людей; – бесіди про книги, цінності; – дидактичні, рухливі ігри; – техніки і прийоми саморегуляції; – конструювання, малювання, аплікація.

Важливим результатом розвивальної роботи було те, що в процесі реалізації дітьми проекту по створенню книг „Про найголовніше”: – дошкільники засвоювали зміст понять, що характеризують ті чи інші цінності; – діти вчилися робити більш свідомий вибір значимих для них цінностей та формували стійке позитивне ставлення до них; – ініціюючи власну діяльність, дошкільники вчилися більш чітко усвідомлювати свої бажання, виділяти мету і шляхи реалізації задуму, приймати виважені рішення про дію; – діти оволодівали засобами управління своєю поведінкою (планували дії; самостійно керували процесом їх виконання; підпорядковували їх власному задуму, засвоєним цінностям; здійснювали корекцію власних дій відповідно до результату; долали перешкоди на своєму шляху до цілі та доводили розпочату справу до логічного завершення); – вони опановували вміння й виробляли навички виділяти, усвідомлювати, приймати труднощі і висловлювати готовність їх долати; – діти стверджувалися у своїх можливостях, здобували впевненості у своїх силах.

Для визначення ефективності розвивальної роботи зі старшими дошкільниками було здійснено порівняльний аналіз даних, отриманих „до” і „після” проведення формувального експерименту. Він показав, що:

– відбулося зростання рівня засвоєння дітьми ціннісних орієнтацій, а саме, підвищились середні значення бальних оцінок прояву їх структурних компонентів: когнітивного – з 0,92 до 1,53; емоційного – з 0,60 до 0,64; діяльнісного – з 0,70 до 0,97. Значне наповнення структури ціннісних орієнтацій відбувалося за рахунок когнітивного компонента, який залишається найбільш представленим у ній, порівняно з емоційним і діяльнісним компонентами;

– спостерігалася гармонізація структури ціннісних орієнтацій. Серед усіх досліджуваних цінностей лише у таких ціннісних орієнтацій як „родина”, „краса природи”, „дружба” і „здоров'я” когнітивний, емоційний і діяльнісний компоненти представлені у їх структурі найбільш збалансовано. Можна говорити про те, що регулятивна функція даних цінностей проявляється найбільш стабільно;

– зафіксовано також підвищення рівня прояву показників розвитку регулятивних механізмів ціннісних орієнтацій старших дошкільників: середні значення бальних оцінок здатності до ініціативності зросли від 0,69 до 0,92; здатності до цілеспрямованості – від 0,69 до 0,97; здатності до наполегливості – від 0,17 до 0,60;

– відзначено зростання рівня прояву регулюючої функції досліджуваних ціннісних орієнтацій дітей (окрім цінності „гроші”) і, зокрема, цінностей: „сміливість”, „співпереживання”, „допитливість”, „краса мистецтва”, „краса техніки”, „зовнішня краса”, „здоров'я”, регулятивні механізми яких були найменш розвинені.

Становлення довільної регуляції дітей старшого дошкільного віку сприятиме укріпленню їх ціннісних орієнтацій та стабілізації регулятивної функції останніх. В таблиці 1 показано, як змінилися регулятивні механізми ціннісних орієнтацій старших дошкільників після проведення формувального експерименту.

Таблиця 1

<i>Динаміка показників розвитку регулятивних механізмів ціннісних орієнтацій старших дошкільників експериментальної групи "до" і "після" завершення дослідження</i>							
	<i>Показники</i>	<i>сер.пок.зд.до ініц.</i>		<i>сер.пок.зд.до ціл.</i>		<i>сер.пок.зд.до нап.</i>	
		<i>"до"</i>	<i>"після"</i>	<i>"до"</i>	<i>"після"</i>	<i>"до"</i>	<i>"після"</i>
<i>Цінності</i>	<i>1.Родина</i>	0.87	1.55	0.99	1.65	0.23	1.39
	<i>2.Щастя</i>	1.34	1.52	1.42	1.55	0.19	0.90
	<i>3.Здоров'я</i>	0.42	1.47	0.39	1.42	0.06	1.35
	<i>4.Дружба</i>	1.19	1.58	1.11	1.57	0.34	0.97
	<i>5.Співпереживання</i>	0.39	0.58	0.39	0.58	0	0.26
	<i>6.Краса природи</i>	0.77	1.02	0.73	1.02	0.06	0.65
	<i>7.Краса мистецтва</i>	0	0.26	0	0.26	0	0.26
	<i>8.Краса техніки</i>	0.31	0.37	0.27	0.37	0.05	0.32
	<i>9.Зовнішня краса</i>	0.32	0.52	0.32	0.52	0	0.19
	<i>10.Самостійність</i>	1.04	1.34	1.07	1.34	0.27	0.71
	<i>11.Допитливість</i>	0.34	0.34	0.42	0.42	0	0.06
	<i>12.Творчість</i>	0.73	1.19	0.58	1.13	0.18	0.97
	<i>13.Цілеспрямованість</i>	1.38	1.39	1.5	1.51	0.62	0.75
	<i>14.Впевненість</i>	1.3	1.31	1.35	1.36	0.39	0.45
	<i>15.Сміливість</i>	0.22	0.65	0.17	0.61	0.13	0.58
	<i>16.Наполегливість</i>	1.01	1.08	0.93	1.00	0.33	0.40
	<i>17.Гроші</i>	0.16	0.16	0.17	0.17	0	0.00

Висновки і перспективи наукових пошуків. Такі позитивні зміни довели, що за допомогою цілеспрямованої розвивальної роботи, яка забезпечувала суб'єктну активність дошкільника, реалізуючись у творчому проекті шляхом залучення дітей до різних видів предметно-практичної діяльності, створюються сприятливі умови для активного засвоєння дітьми старшого дошкільного віку ціннісних орієнтацій та становлення їх регулятивних механізмів. В майбутньому дослідженні планується вивчення механізмів здійснення вибору дитиною-дошкільником ціннісних орієнтацій в різних видах дитячої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Піроженко Т. Відображення проблеми ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку у сучасній теорії та практиці виховання / Т. Піроженко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С. Д. Максименко]. – К. : Срібна хвиля. – 2013. – Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 9. – С. 213–236.
2. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку / Тамара Піроженко. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 136 с. (Серія "Дитина замовляє розвиток").
3. Піроженко Т. О., Ладивір С. О., Карасьова К. В., Соловійова Л. І. Методичні засади вивчення ціннісних орієнтацій дитини старшого дошкільного віку / Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, К. В. Карасьова, Л. І. Соловійова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : ГНОЗІС. – 2011. – Т. XIII. Проблеми загальної та педагогічної психології. Ч. 7. – С. 142–150.

4. Соловйова Л. І. Індивідуальні особливості розвитку вольової поведінки старших дошкільників : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Соловйова Людмила Іванівна. – К., 2012. – 232 с. – Бібліогр. : С. 178–203.

5. Соловйова Л. Дослідження регулятивних механізмів ціннісних орієнтацій старших дошкільників / Л. Соловйова //Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С. Д. Максименко]. – К. : Срібна хвиля, 2013. – Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 9. – С. 247–259.

Соловьёва Л.

ПУТИ АКТИВИЗАЦИИ РЕГУЛЯТИВНЫХ МЕХАНИЗМОВ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ

В статье определены условия оптимизации взаимодействия взрослого с ребёнком с целью развития регулятивных механизмов ценностных ориентаций детей старшего дошкольного возраста в разных специфически детских видах деятельности; раскрыто содержание проведенной развивающей работы с детьми и представлены результаты сравнительного анализа её эффективности.

Ключевые слова: *ценность, ценностные ориентации, регулятивные механизмы ценностных ориентаций, субъектная активность, старший дошкольник.*

Soloviova L.

WAYS OF ACTIVATION OF ADJUSTING MECHANISMS OF THE VALUED ORIENTATIONS OF SENIOR PRESCHOOL CHILDREN

In the article the terms of optimization of cooperation are certain adult with a child with the purpose of development of adjusting mechanisms of the valued orientations of children of senior preschool age in different specifically child's types of activity; maintenance of the conducted developing work is exposed with children and the results of comparative analysis of her efficiency are presented.

Keywords: *value, valued orientations, adjusting mechanisms of the valued orientations, subject activity, senior preschool child.*